

Az esélyegyenlőtlenségek jövője az Európai Felsőoktatási Térségben

Hrubos Ildikó
Budapesti Corvinus Egyetem
ildiko.hrubos@uni-corvinus.hu

Előadás az Andorka Rudolf születésének 75. évfordulója alkalmából rendezett emlékkonferencián
Budapest, 2006. október 9-10.

1. A kérdés felmerülése

1999 óta példátlan földrajzi kiterjedésű és mélységű felsőoktatási reform zajlik Európában. A reform döntő eleme a felsőoktatási rendszerek összehangolása, rugalmasabbá tétele, az intézmények közötti nemzetközi hallgatói mobilitás intenzitásának növelése, végső soron a magasan képzett munkaerő áramlás akadályainak lebontása. Ebben a helyzetben jogosan merül fel a kérdés, hogy vajon milyen hatással van, vagy lehet a társadalmi esélyegyenlőtlenségek alakulására mindaz a változás, amely a felsőoktatás intézményrendszerében megtörténik.

A reform indításakor kevés figyelem irányult a témára. Az 1999-es Bolognai Miniszteri Konferenciát követő második, 2001-es Prágai Miniszteri Konferencián azonban az Európai Hallgatói Szövetségek Szervezete igen határozottan lépett fel, helyét követelte a miniszteri konferenciákra meghívott, a bolognai folyamatot lényegében irányító testületek között. A hallgatói szervezet úgy foglalt állást, hogy a társadalmi esélyegyenlőtlenségek ügyével, általában a reform társadalmi hatásaival kiemelten kell foglalkozni. Leszögezte, hogy az esélyegyenlőség biztosítása a felsőoktatásban a kormányzatok felelőssége és feladata. A konferenciát megelőző vitákon a hallgatók képviselői a dokumentum-tervezetekből igyekeztek kihúzatni minden olyan megfogalmazást, amely a piaci viszonyokra utal.

A bolognai folyamatban elkötelezett országok kormányzatainak kezdeti érdektelensége az esélyegyenlőtlenségek kérdése iránt – többek között – abból adódott, hogy maguk a társadalomkutatók sem foglalkoznak már a korábbról ismert intenzitással a témával. A nagy hallgatói létszámexpansió, a felsőoktatás tömegessé válása azt az illúziót táplálta és ma is táplálja, hogy amikor a tipikus kohorszok több mint 50%-a előtt kinyíltak a kapuk (és ez az arány folyamatosan emelkedik), a továbbtanulás már döntően a hallgatók ambícióján és szorgalmán múlik. (Japán szakértők mostanában olyan előrejelzéseket fogalmaznak meg, melyek szerint országukban a beiskolázási arány néhány éven belül meg fogja közelíteni a 100%-ot...). Jól illusztrálja ezt a kutatói hozzáállást, hogy az Európai Szociológiai Társaság két évente megrendezett konferenciáin az Oktatásszociológiai Szekcióban tíz év alatt nem szerepelt olyan előadás, amely a klasszikus problémát, a kibocsátó család társadalmi-gazdasági státuszának befolyásoló szerepét vizsgálta volna. Az iskolai előrehaladásban érvényesülő esélyegyenlőtlenségeket természetesen sokan vizsgálják, de – mondhatni kizárólag – a nemi, etnikai, vallási, nemzeti, nyelvi törésvonal tekintetében. Az oktatáspolitikai diskurzusban pedig a demokratizálás az 1960-as, 70-es években szerepelt utoljára fő értékként, amelyet az 1980-as években a gazdasági értelemben vett hatékonyság váltotta fel, az 1990-es évtized a minőség kérdésének nagy évtizede volt, 2000-től pedig a felsőoktatás fenntarthatósága, az új társadalmi szerződése került az első helyre.

2. A többciklusú képzési rendszer általános bevezetésének várható hatásai nemzeti keretek között

A bolognai elvek szerint kiépített többciklusú képzési rendszer elvileg pozitív hatással lehet a klasszikus problémára. A rendszer feltételezi a rugalmasságot, alapvető elve az átjárhatóság, a részteljesítmények elismerése, a többszöri újrakezdés lehetőségének intézményesítése. Mindez azt szolgálhatja, hogy ne legyenek zsákutcák, ne záruljanak le az utak, a hátrányok leküzdhetők, a helytelennek bizonyult döntések korrigálhatók legyenek. Az egész életen át tartó tanulás gondolata ezt foglalja össze. A reform előrehaladtával az oktatás egyre szélesebb körére terjed ki a figyelem. Ma már a felnőttképzés ügyét is bevonják a felsőoktatásról való gondolkodásba. Az EUROPASS ötlete jól mutatja ezt. Ebben a szabályos felsőoktatási intézményekben szerzett végzettségek mellett feltüntetik a nem teljesen intézményesített keretek között folyó tanfolyamokat, kurzusokat, diplomához nem vezető képzési programokat is. Komolyan felmerül, hogy az ilyen teljesítményeket is el lehet (el kell?) majd ismerni az egyetemi-főiskolai beiskolázásnál, a kreditek beszámításánál (a kompetencia alapú értékelés ezt lehetővé teszi). „Az egyetem falai ezzel végképp leomlanak”. Ettől mégiscsak remélhető a társadalmi esélyegyenlőtlenségek csökkenése.

3. A felsőoktatási intézmények differenciálódása

Az Európai Felsőoktatási Térség kialakítása elvileg lebontja a nemzeti határokat a hallgatók előtt, a korábban országonként eltérő felsőoktatási rendszerek homogenizálódnak. Lényegében megszűnik a duális modellben jellemző egyetem-főiskola kettősség, mivel meghatározott feltételek teljesülése esetén minden felsőoktatási intézmény indíthat alapképzési és mesterképzési programokat is, ami lehetővé teszi az országok és intézmények közötti mobilitást. Ezzel egyidejűleg a reform az egyes intézményeknek szánja a főszerepet, amely intézmények egyedileg versengenek a hallgatókért, a kutatási és más erőforrásokért a hazai és az európai (nemzetközi) felsőoktatási piacon. Európa, amely a XIX. századtól az ún. integrált modellt követte (és amely modell a nagy expanzió során még meg is erősödött), most szembesül az eddig itt ismeretlen ún. diverzifikált modellel. (Az előbbiben egy-egy országon belül elvileg azonos státuszúak az azonos szektorba tartozó, döntően állami fenntartású intézmények, ezért nincs különösebb értelme az intézmények közötti hallgatói mozgásnak. Utóbbi – amely az amerikai felsőoktatásra jellemző – eleve úgy épült fel, hogy sokfélesége következtében ösztönzi a mobilitást.) A nemzeti szinten integrált, de egymástól jelentősen eltérő felsőoktatási rendszereknek tehát egyszerre kell alkalmazkodniuk a közös európai modellhez, egyben a diverzifikált modell követelményeihez. Ez a bolognai reform fundamentális problémája.

Az elvileg teljes nyitottság és a tényleges differenciáltság azonban igen nehezen feloldható ellentmondást tartalmaz. A magas presztízsű egyetemek, egy-egy szakterület kiemelkedő intézményei értelemszerűen meg fogják akadályozni, hogy más, alacsonyabb presztízsű (hazai vagy külföldi) hallgatók tömegei belépjenek a programjaikba. Már is tapasztalható, hogy „csoportokat”, „ligákat” alkotnak, hogy közösen eredményesebben tudjanak fellépni az európai és máshonnan induló kutatási, oktatást támogató pályázatokon. Ezen intézmények egymás között fogják fogadni a vendéghallgatókat, a teljes programra érkező hallgatókat, ezek hirdetik meg közös programokat, amelyek várhatóan a legértékesebb diplomát adják majd. Egyfelől a versenyhelyzet mérésére, másfelől az elit pozíció „bebetonozására” való törekvés jelenik meg az egyre divatosabb egyetemi rangsorok készítésében.

4. A társadalmi esélyegyenlőtlenségek új szinterei

A végzettségek három szintje más-más szerepet játszhat a társadalmi esélyegyenlőtlenségek szempontjából, és ezek a szerepek előbb-utóbb összerendeződnek az Európai Felsőoktatási Térségben (összerendeződés hiányában ugyanis a nemzetközi hallgatói mobilitás sok akadályba ütközik). Várható, hogy az első (Bachelor's) fokozat szociális jelleget fog öltetni, amely tandíjmentesen, vagy csekély tandíj mellett elvileg mindenki számára elérhető, hasonlóan a közoktatáshoz. A második (Master's) fokozat piaci tandíjakkal, piaci logika szerint fog működni, amelynek illetén hatását legfeljebb enyhíteni fogja valamilyen ösztöndíj rendszer. A doktori (PhD) fokozatot adó programoknál pedig elvileg az akadémiai szempontok fognak dominálni.

Ebben a környezetben bontakoznak ki a társadalmi esélyegyenlőtlenség új szinterei. A felsőoktatás elit szakaszában a fő kérdés az egyetemre való bekerülés esélykülönbsége volt. Az expanzióval párhuzamosan már az elvégzett szak piacképessége, majd a felsőoktatási intézmény presztízse vette át ezt a szerepet. A felsőoktatás tömegessé, már-már általánossá válása, egyben az Európai Felsőoktatási Térség kiépítése korszakában a döntő kérdés a második, illetve további fokozatok elérése lesz, továbbá az, hogy valamely – európai vagy globális mérce szerint – magas presztízű egyetemen szerezte-e valaki. A tanulmányok közben folytatott mobilitás, hasonló szempontok alapján, megalapozza mindezt.

Tanulságos, hogy az európai hallgatói mobilitás intenzitása az új képzési struktúra bevezetésével csökkent. Ez a paradox hatás lehet időleges, és jelenleg inkább az új helyzetből adódó bizonytalanság, információ hiány számlájára írható. Komolyabb megfontolást igényel viszont az a feltételezés, amely szerint hosszabb távon is csökkenni fog a hallgatók számára kedvezményes közösségi mobilitás, mivel a gazdagabb nyugati diákok már kevésbé törekszenek Európa keletibb régióiba, a Keletről Nyugatra történő mozgást pedig az aszimmetriát nem kedvelő csererendszer, valamint a létfenntartási költségek és más anyagi terhek eltérő szintje akadályozza. A jövő a „free movereké”, akik egyénileg, saját, vagy családi finanszírozás mellett utaznak majd külföldre tanulni, részképzés vagy teljes program elvégzése céljából. Az Európai Hallgatói Szövetségek Szervezet éppen ezért határozottan javasolja, hogy az Európai Bizottság hozzon létre egy célzott ösztöndíj alapot az ilyen típusú akadályok csökkentésére. Illúzióink nem lehetnek, olyan volumenű támogatásra nincs esély, amely a hallgatók jelentős tömegei számára át tudja törni ezeket a falakat.